

Asad Q. Ahmed, *Palimpsests of Themselves: Logic and Commentary in Postclassical Muslim South Asia*

Berkeley: University of California Press,
2022, xv + 370 s., ISBN: 978-0-520-34465-5

YUSUF DAŞDEMİR*

Klasik sonrası İslam düşüncesi (yaklaşık 600/1200-1300/1900), modern felsefe ve düşünce tarih yazımında uzun süre “yaratıcılığın tükendiği” bir evre olarak tasvir edilmiştir ki, bu anlatı özellikle oryantalist epistemolojinin şekillendirdiği bir çerçeveye dayanır: “Altın çağ”dan sonra gelen dönem, metinlerin tekrarlandığı, taklidin hâkim olduğu ve özgün fikirlerin üretilmediği bir dönemdir. Asad Q. Ahmed’in *Palimpsests of Themselves: Logic and Commentary in Postclassical Muslim South Asia* adlı eseri, bu tezi hem kavramsal hem ampirik düzeyde sorgulayan en kapsamlı çalışmalardan biridir. Yazar bunu, İslam mantık geleneğinin Hint alt kıtasındaki etkili temsilcilerinden biri olan Bihârî’nin (ö. 1119/1707) *Süllemü’l-ulûm* başlıklı mantık eseri etrafında oluşan şerh literatürünü kavramsal bir çerçevede incelemek suretiyle yapar.

Çalışma, girişle birlikte üç kısımdan oluşmakta olup, yüzyıllar boyunca Hint medreselerinde (özellikle Nizâmiye müfredatına bağlı çevrelerde) ileri düzey mantık öğretiminin temel metni olan Bihârî’nin *Süllem*’i ve onun etrafında teşekkül eden geniş şerh literatürünü incelemektedir. Yazar, *Süllem*’i klasik dönemin ardından Güney Asya’daki mantık söyleminin zirve noktasını temsil etmesi, İbn Sînâ’dan Merâğa ve Şiraz üzerinden Kuzey Hindistan’a uzanan aktarım zincirinin bir ürünü olması ama aynı zamanda mantığın yerel bağlamda nasıl dönüştüğünü de göstermesi

* Ph.D., University of Jyväskylä, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy / Dr., Jyväskylä Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü. Jyväskylä, Finland. ORCID: 0000-0003-3223-5800. e-posta: dasdemiry@hotmail.com

DOI: 10.26570/isad.1904410 • Gelis/Received 06.03.2026 • Kabul/Accepted 01.04.2026

Atıf/Citation Daşdemir, Yusuf, “Asad Q. Ahmed, *Palimpsests of Themselves: Logic and Commentary in Postclassical Muslim South Asia*”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 56 [2026]: 399-403.

sebebiyle seçmiştir. Çalışmanın birinci kısmı, *Süllem* şerh geleneğinin tarihsel gelişimini, bu geleneği üreten entelektüel ağları ve akademik ilişkileri ortaya koyarak Bihârî'nin entelektüel biyografisini, doğrudan *Süllem* üzerine yazılmış şerhleri ve özellikle öne çıkan üç şerh (Hamdullah [ö. 1198/1784], Kâdî Mübârek [ö. 1162/1749] ve Molla Hasan [ö. 1199/1784] şerhleri) etrafında oluşan haşiye literatürünü ele alır. Aynı kısımda çağdaş döneme kadar yazılmış diğer birinci derece şerhlere de değinir. Devamında *Süllem*'in yapısı, Hindistan'da etkili olmuş klasik mantık ders kitaplarıyla ve özellikle de Kâtibî'nin (ö. 675/1276) *Şemsiyye*'si, Urmevî'nin (ö. 682/1283) *Metâli*'i ve Teftâzânî'nin (ö. 793/1390) *Tehzib*'i ile ilişkisi bağlamında incelenir; metnin atıf ağı analiz edilerek açık ve örtük biçimde başvurulmuş otoriteler tespit edilir. Bu bağlamda özellikle Mîr Dâmâd (ö. 1041/1631) ve *el-Ufuku'l-mübîn*'i öne çıkarmaktadır. Çalışma ayrıca *Süllem* ve şerh geleneğinin, önceki metinlerden yapılan içkin alıntılarla müelliflerin kişisel katkılarının birleşimiyle oluştuğunu ve bu sebeple lemmaların¹ eski ile yeninin iç içe geçtiği parçalı bir yapı arzettiğini gösterir. Son olarak, imkânsız konulu önermeler örneği üzerinden şerh geleneğinin metni nasıl yorumladığı incelenir ve bir mantık kitabı olarak *Süllem*'i şekillendiren temel sorunlarla müellifin bu sorunlara yaklaşımındaki genel yönelim ve hassasiyetler analiz edilir.

Çalışmanın ikinci kısmı, şerh yazımına dair kuramsal bir çerçeve geliştirmeyi amaçlayan iki bölümden oluşur. Birinci bölüm, Hindistan'da rasyonal bilimlere dair yapılan son kamuya açık tartışmaya ait arşivler üzerinden şerh pratiklerini inceleyerek sözlü ve yazılı kültür arasındaki geçişleri, müellif fâilliğinin sürekliliğini, ilmi ağların rolünü ve hoca-talebe ilişkisinin ön metin-üst metin (*hypotext-hypertext*) dinamiği içindeki işleyişini ortaya koyar. İkinci bölüm ise bu tespitleri *Süllem* ve şerhlerindeki lemmalar üzerinden derinleştirerek, ön metnin bilinçli biçimde kapalı ve imalı (*elusive and allusive*) bir yapıya sahip olduğunu ve anlamının gelecekteki şerhler aracılığı ile gerçekleştirildiğini savunur. Buna göre şerhin temel işlevi okunmaktan ziyade yazılmak olup, her metin hem geçmiş otoriteye dayanan hem de şimdiki zamanda etkin bir müelliflik iddiası taşıyan döngüsel bir şerh geleneği içinde konumlanır. Yazara göre bu pratik, klasik metinler arasılık ya da etkilenme teorileriyle tam olarak açıklanamaz.

Çalışmanın üçüncü kısmında ise *Süllem*'in parantez içi katkılarla ve ayrıntılı açıklamalarla zenginleştirilmiş bir İngilizce çevirisi bulunmaktadır.

Eserin temel tezi klasik sonrası dönemin aslında yaratıcı bir “yeniden yazım” çağına şahitlik ettiği ve bu yeniden yazım sürecinin büyük ölçüde

1 Şerh çalışmalarında *lemma* terimi yorumlanmak üzere ana metinden alıntılanan pasajı ifade etmek için kullanılır.

şerh/haşiye yazıcılığı üzerinden gerçekleştiğidir. Kitabın başlığında geçen “palimpsest” (çok katmanlı yazma) kavramı da bu yeniden yazım sürecinin doğasını açıklar: geçmiş metinler tamamen silinmeden, yeni yorumlar ve tartışmalar onların üzerine inşa edilir. Böylece her bir metin hem bir ön metin hem de üst metin olarak kendini ortaya koyar. Başka bir ifadeyle, her metin (bu ister *metin* isterse şerh veya haşiye olsun) bir yönüyle kendinden önceki metinlerin yeni bir ruhla bir araya gelmesi, bir açılmanması, devamı ve yer yer eleştirisi olurken (üst metin), diğer yandan da kendi üzerine ve kendisinden hareketle yazılacak olan yeni metinlere bir davet ve onların hazırlayıcısı (ön metin) olmaktadır.

Yazara göre şerh, pasif bir açıklama faaliyeti değil, aksine şârihin fâil olduğu bir icradır, etkinliktir (*agentive performance*). Şârih yalnızca önceki otoritelerin söylediklerini aktaran biri değil, onların sesini yeniden sahneyeleyen, hatta belirli bir anlamda onlar adına konuşan bir fâildir. Bu, şerhin klasik “okuma-yorumlama” modelinin ötesinde, yazma ve konuşma eylemini merkeze alan diyalektik bir pratik olduğunu ima eder. Şârih, seleflerini tarihsel olarak geride bırakmaz; onların sesini bugüne taşır, yeniden işler ve böylece geleneği canlı tutar. Bu sebeple şerh, geçmişe sadakatle şimdiki zamanda etkin müelliflik arasında kurulan bir gerilim alanı olarak işler. Bu fâil ve icracı niteliği sayesinde şerh, sözlü ile yazılı, geçmiş ile gelecek, potansiyel ile fiili olan arasında sürekli bir hareket halindedir. Şerh geleneğinde metin, baştan sona tamamlanmış ve kapalı bir nesne değildir; aksine gelecekteki yorumlar için bilinçli biçimde açık bırakılmış bir yapıdadır. Ön metin (*metin* ya da önceki şerh), potansiyel anlamları içinde barındırır ve bu anlamların fiile geçmesi ya da gerçekleşmesi, gelecekteki şerhlerin yazımıyla mümkün olur. Şârih bu noktada yalnızca geçmişi açıklamaz; o aynı zamanda geçmişin vaadini yerine getiren kişidir. Dolayısıyla şerh, zamansal olarak iki yönlü bir fâilliği içerir: Geçmişi fiilileştirirken geleceği de içinde saklar ve çağırır.

Her bir metin yazarı, seleflerinin sesini yeniden canlandırarak yalnızca onların metinlerini aktarmaz, aynı zamanda seleflerinin otoritesini kendi sesi aracılığı ile bugünde etkin hale getirir. Daha da önemlisi, bu süreç şârih ile sınırlı kalmaz; ona cevap verenler ve onu savunanlar da kendi hocalarının müellif personasını kuşanırlar. Böylece şerh geleneği, bireysel bir yazarlık pratiği olmaktan çıkarak, tarihsel olarak biriken bir müelliflik zinciri haline gelir. Her yeni şârih hem kendi hocasının hem de daha gerideki otoritelerin sesiyle konuşur; fakat bunu yaparken kendi ilmî ajandasını ve konumunu da metne dahil eder. Bu çerçevede şerh ne basit bir taklit ne de seleflerle rekabet eden bir yenilik iddiasıdır. Aksine burada ne “etki kaygısı” (*the anxieties of influence*) ne de metinler arasılığın klasik anlamları geçerlidir. Çünkü şârih, selefini “aşmaya” ya da “öldürmeye” çalışmaz, onu

kendi sesi içinde yaşatır. Şerh, tam da bu sebeple eşik (*liminal*) bir konumda durur: Şârih aynı anda hem talebe hem hoca hem geçmişin taşıyıcısı hem de geleceğin kurucusudur. Bu durum, şerh geleneğinin entelektüel dinamizmini ve sürekliliğini mümkün kılan temel mantığı, yani otoriteye bağlılıkla fâilliliğin birlikte işlemesi ilkesini ifade eder.

Eserin literatüre ve alana iki yönden katkı sağladığı söylenebilir: Bir yandan Ahmed, İslam mantık tarihi ve şerh literatürü üzerine yapılan çalışmaları söylenenleri ve tartışılanları rivayet etmenin yahut yeniden tartışmanın ötesine taşıyarak bu literatür için kavramsal bir çerçeve ortaya koymaya çalışır. Diğer yandan yazar bu çabasında yalnızca teorik bir düzeyde kalmayıp teorisini Arapça ve Urduca mantık metinleri, el yazmaları, medrese kayıtları üzerinden ayrıntılı bir inceleme ile ve örneklerle desteklemeye çalışır. Bu yönüyle kitap hem İslam mantık geleneği hem de klasik sonrası entelektüel tarih yazımı açısından paradigmatik bir örnek olarak ele alınabilir.

Teorik ve kavramsal çerçeve konusunda yazar önemli bir soruna da dikkat çeker: Konu ile ilgili mevcut kuramsal çerçeve çok büyük ölçüde Avrupa merkezlidir ve Avrupa entelektüel tarihine özgü bir metin anlayışını yansıtır. Bu sebeple başka metin geleneklerine uygulandıklarında onları çoğu zaman dönüştürme, hatta metinsel bir şiddete yol açma riski taşır. Bu sebeple yazar çalışmasında, dışarıdan hazır teoriler uygulamak yerine, incelediği metinlerin kendi iç dinamiklerinden hareketle bir şerh teorisi çıkarmayı metodolojik bir ilke olarak benimsediğini belirtmektedir. Yazara göre, geliştirdiği teoriler, ele alınan metin geleneklerine içkindir. Ancak araştırmasının ileri ve olgun safhalarında, bu içkin teorileri mevcut kuramsal literatürle karşılaştırmaya açmış, bunu da çoğunlukla dipnotlar aracılığı ile yaparak ana metni teorik tartışmalarla boğmamayı tercih etmiştir. Bu sebeple yazar, okuru kitabın sonunda verilen zengin ve ayrıntılı notlara yönelerek karşılaştırma, eleştiri ve kuramsal derinleştirme yapmaya davet etmektedir.

Bununla birlikte bu notlardan yararlanmak aslında o kadar da kolay değildir. Eserin notları mantık, filoloji ve hermenötik gibi alanlarda oldukça zengin bir bilgi birikimi sunmaktadır. Ancak bu notlar “son not” tekniği ile kitaba konduğu için her seferinde eserin sonuna gidip ilgili notu bulmak, okumak ve ardından tekrar metne dönmek, özellikle uzun ve yoğun notlarda okuyucu için yorucu olabilmekte, metnin akıcılığını zaman zaman kesintiye uğratmakta ve okuyucunun metinle sürekli bağlantıda kalmasını zorlaştırmaktadır.

Buna ek olarak şunu da belirtmek gerekir ki, *Palimpsests of Themselves* gerek dil gerekse içerik bakımından kolayca okunacak bir çalışma değildir. Bu bir yönüyle temel alınan eser, yani *Süllem*’den kaynaklanıyor gibi

görülmektedir. Çünkü *Süllem* de ileri seviye bir mantık metni olup mantık meselelerini açıklamak ya da mantıksal sorunlara çözüm üretmekten ziyade sorunları (*aporia*) ortaya atıp okuyucuyu kendi çözümünü bulmaya teşvik eder. Bu sorun merkezli metin inşasını şerhler de sürdürmüş ve onlar da sorunları açık seçik ve herkesçe anlaşılacak tarzda çözümlemekten kaçınmışlardır. Bu olguya yazar, şerh geleneğinin hayatiyetini sürdürmesini sağlayan bir mekanizma olarak işaret eder. Hatta kolay ve anlaşılır bir şerh olması sebebiyle Molla Mübîn b. Muhib Sihâlvî'nin (ö. 1225/1810) şerhi gelenekte öğrencilerin kaçınması gereken bir şerh olarak görülmüştür: *Mübînâ mebîn çün mübîn!* (Mübîn şerhine bakma, çünkü o fazla açıktır!). Diğer taraftan yazar da özellikle seçtiği örnekler (imkânsız konulu önermeler, *nefsülemr* tartışmaları gibi) ve kullandığı dil ve üslup ile doğrusu konuları daha anlaşılır hale getirmemiş gibi görünmektedir. Bunu eserin eleştiriye açık bir yönü olarak kaydedebiliriz.

Öte yandan, yazarın alana diğer bir önemli katkısı da *Süllem*'in çevirisi ve eserin sonunda sunduğu lügatçedir. Bu lügatçe, İslam mantık terimlerinin İngilizce karşılıklarını başarılı bir şekilde sunması bakımından oldukça değerlidir. Dolayısıyla çeviri, sadece metnin anlaşılmasını kolaylaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda bu terimlerin doğru kullanımını ve anlamını araştırmak isteyenler için başvurulabilecek güvenilir bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Sonuç olarak çalışmanın şerh geleneğine yaklaşımda metodolojik açıdan örnek teşkil ettiğini, filolojik titizlik, teorik derinlik ve sosyal tarih perspektifini başarılı bir şekilde bir araya getirdiğini belirtmeliyiz. Yazar, klasik sonrası dönemi anlamaya çalışırken modern akademik kategorileri sorgulamakla kalmamış, aynı zamanda alana yeni bir entelektüel tarih yaklaşımı da getirmiştir. *Palimpsests of Themselves*, yalnızca Güney Asya mantık geleneğini inceleyen bir çalışma değil, aynı zamanda İslam düşüncesinin yapısına dair kuramsal bir teklif olarak görülebilir. Titiz çalışması ve kavramsal yaratıcılığı ile eser modern İslam entelektüel tarihçiliğinin önemli örneklerinden biri olarak görülmeyi hak etmektedir.